

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

Н. М. ОНИЩЕНКО

ОБІЗНАНІСТЬ В ПРАВІ: ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Запропонована до вивчення категорія «обізнаність в праві». Зокрема, в її структурі аналізуються дві складові, що охоплюють вивчення, ознайомлення з відповідним правовим матеріалом, та «оволодіння» ним з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини. Досліджуються умови, що пов'язані з реалізацією феномена «обізнаність в праві», зокрема, якість та доступність законодавства, поінформованість тощо. Окремий вектор викладу складає взаємопов'язаність правової активності членів громадянського суспільства та їх обізнаність в праві.

Ключові слова: право, обізнаність в праві, правова освіта, правовий всеобуч, правова активність, правові знання.

Онищенко Н. М. Осведомленность в праве как категория доктрины и явление юридической практики

Предложена к изучению категория «Работа в праве». В частности, в ее структуре анализируются две составляющие, охватывающие изучение, ознакомление с соответствующим правовым материалом и «овладение» им с целью защиты прав, свобод и законных интересов человека. Исследуются

© ОНИЩЕНКО Наталія Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

условия, связанные с реализацией феномена «Работа в праве», в частности, качество и доступность законодательства; осведомленность и тому подобное. Отдельный вектор изложения составляет взаимосвязанность правовой активности членов гражданского общества и их осведомленность в праве.

Ключевые слова: право, осведомленность в праве, правовое образование, правовой всеобуч, правовая активность, правовые знания.

Onishchenko Natalij. Awareness with law as the doctrinal category and legal practice phenomenon

In the article the category of "awareness with law" had been proposed; in its structure two elements are analyzed, covering the study, acquaintance with relevant legal material and "mastering" it to protect the rights, freedoms and legitimate interests of people. Also conditions related to the awareness with law implementation, in particular the quality and accessibility of legislation, information knowledge and others are investigated. A separate attention is paid to the civil society members legal activity and their awareness with law interconnectedness.

Key words: law, awareness with law, legal education, popular legal education, legal activity, legal knowledge.

Широкому науковому загалу та представникам юридичної практики хотілося б запропонувати для більш детального ознайомлення, а, можливо, вивчення і аналізу категорію «обізнаність в праві». Необхідність її дослідження продиктована, на наш погляд, декількома причинами. Серед яких: ускладнення суспільних відносин, трансформаційні зміни в право-державотворенні, гостра необхідність підвищення як загальнокультурного, так і «правокультурного» рівня представників соціуму. Отже, на разі і на часі аналіз явища «правова обізнаність» в контексті не тільки, а, можливо, не стільки правовиховного потенціалу, скільки саме правової обізнаності як самореалізації в освоєнні правового інформативного поля.

Не слід доводити зайвий раз, що якість нашого життя в той чи інший спосіб залежить від якості законодавства. Кожного дня представники і юридичної доктрини, і юридичної практики «ламають списи» в боротьбі за «законодавчу досконалість». Зрозуміло, втім, що яким би не був рівень (хай буде найвищим) прийнятої норми, «оволодіння» нею, можливість користуватися, розуміючи всю палітру наданих та гарантованих прав і свобод, залежить безпосередньо від такого явища, як обізнаність в праві.

Спробуємо проаналізувати цю правову категорію, яка, на жаль, ще не стала предметом ретельної уваги і вивчення науковців.

Спочатку, як і годиться, словниковий аналіз. «Обізнаний – який знається на чому-небудь, добре ознайомлений з чимось». І далі – «обізнаватися – вивчати що-небудь, знайомитися з чимось»¹.

Отже, як бачимо, співіснують дві складові або два елементи сутності цього поняття : по-перше, слід бути добре ознайомленим з певним явищем (предметом, поняттям тощо); по-друге, що впливає з першого – вивчати що-небудь.

Отже, структурно «обізнаність в праві» полягає в можливості ретельно ознайомитися, вивчити правові норми, а отже, оволодіти тими знаннями в необхідному обсязі і на необхідному (для захисту прав, свобод і законних інтересів) рівні.

Почнемо з першого кроку, а саме, із ознайомлення з правовим матеріалом.

Вивчення норм права передбачає багато різних складових, аспектів доктрини і практики як правотворчості, так і правореалізації. Безумовно, таке вивчення передбачає як інструментальні, так і сутнісні складові. Правотворчість – це специфічна діяльність, суб'єкти якої не можуть діяти без певних правил і вимог. Сукупність цих правил і утворює техніку правотворчості. Правила правотворчості і правила правозастосування, правила формулювання нормативних і індивідуальних правових актів утворюють юридичну техніку. Правила юридичної техніки склалися протягом всього існування права. Зрозуміло, що юридична техніка – складне юридичне поняття. Традиційно юридична техніка розглядається як система правил і прийомів підготовки і прийняття найбільш досконалих за формою і структурою нормативних актів; відповідність змісту і форми нормативних приписів; доступність і простоту нормативних матеріалів. В такий спосіб «вивчення» передбачає і пов'язане з категоріально-понятійним апаратом.

Не викликає сумнівів теза про те, що стандартизація термінів та їх дефініцій допоможе забезпечити визначеність термінологічної бази українського законодавства: запобігти колізіям, підвищити якість законодавчих актів, сприяти їх конструктивній дії, а отже, підвищить результативність вивчення запропонованого юридичного продукту. Непересічного значення в цьому контексті здобувають дефініції.

Проблематика дефініцій була в центрі уваги від часів Арістотеля, безпосередньо нею опікувався Джон Локк. Декарт вважав, що визначеність слів позбавить світ від половини помилок. Термін «дефініція» походить з латинської мови і в законотворчій діяльності використовується зі значенням: стисле визначення будь-якого поняття, яке відображає найістотніші ознаки предмета чи явища².

Слід враховувати, і ту обставину що досконалість дефініцій допоможе:

- а) нормуванню нашого розуміння юридичного тексту;
- б) удосконаленню техніко-юридичного інструментарію без якого неможливо удосконалити правореалізаційні форми.

Спробуємо зараз довести, що розв'язання проблеми законодавчих дефініцій на науковому та прикладному рівнях є не лише передумовою створення впорядкованої узгодженої системи законодавства, але й сприяє підвищенню якості і ефективності нормативно-правової бази в цілому.

Крім того, слід також зважити й на те, що дефініція може визначатися як поняття залежно і від тої класифікації, яка пропонується в тому чи іншому дослідженні. Так, зокрема, найбільш уживаний поділ це: а) дефініції доктринальні (наукові); б) дефініції легальні (законодавчі); в) дефініції, що виникли в юридичній практиці.

Важливість сприйняття дефініцій проілюструємо наступним: у юридичній літературі серед форм народного волевиявлення запропоновано: народовладдя, народний суверенітет, суверенітет народу, безпосередня демократія, народне представництво, право народу на належне урядування. Щодо народовладдя, то під ним розуміють належність усієї суспільної влади, в тому числі державної, народові³. Суверенітет народу – визначають як засноване на природному праві повновладдя народу, яке полягає в його повноваженні приймати, змінювати і відмінити свою Конституцію⁴. Безпосередньою демократією вважають безпосереднє волевиявлення народу⁵. Народне представництво, з точки зору юридичної науки, це система влади народу, яка здійснюється через виборних представників. Ще один термін – право народу на належне урядування, тобто процес прийняття рішень та процес, яким це рішення впроваджується (імплементується) або не впроваджується (не імплементується)⁶. Слід

вказати, втім, що в юридичній науці сама категорія «народне волевиявлення» не є достойменно визначеною. Тому всі попередньо наведені дефініції можуть суттєво відрізнятись навіть, визначаючи однойменні явища чи категорії. В такий спосіб можемо констатувати, що розбіжність дефініцій, їх невизначеність, партикуляризм в означеній сфері можна буде подолати, якщо забезпечити сьогодні відповідну термінологію. Без цього якісне «оволодіння» і використання нормативного матеріалу неможливе.

Ще один аспект проблеми – інформаційне джерело, що обирається для вивчення необхідного нормативного матеріалу. Безумовно, юридичний продукт, запропонований соціальними мережами повинен мати статус офіційного (наприклад, сайти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств тощо), що слугуватиме гарантією якості під час процесу освоєння (ознайомлення) з юридичними матеріалами в інформаційному просторі.

Після вивчення, усвідомлення нормативного матеріалу іманентно необхідним виступає процес «у форматі добре ознайомлений» або «ознайомлений на достатньому рівні» щодо здійснення, використання, дотримання та застосування норм права.

Сучасне українське суспільство характеризується багатьма різними протиріччями, серед яких спостерігається прийняття значної кількості нормативно-правових актів, і, в той же час розповсюдження тотального правового нігілізму. Причому прийняті закони відверто ігноруються, порушуються, не виконуються, їх не поважають і не поцінують.

Одним з відправних моментів тут виступає зневажливе, високомірне, скептичне сприйняття права, оцінка його не як базової, фундаментальної ідеї, а як другорядного явища в загальній шкалі людських цінностей, що, у свою чергу, характеризує міру цивілізованості суспільства, стан його духу, світогляду, соціальних почуттів, звичок.

Стійка недовіра у високе призначення, потенціал, універсальність, можливості і, навіть, необхідність права – такий морально-психологічний генезис цього феномену.

Нескладно припустити, що однією з першопричин цього явища є недостатній рівень оволодіння правовою матерією. Слід також вра-

ховувати, що сьогодні вкрай важливий не «мінімум» правових знань, а «максимум», не «абетка», а «енциклопедія» права. Можливо тоді сприйняття права буде якраз визначатися тим, що право – це «фортеця», «захисник», «оберіг» від чиновницької сваволі, це провідник «у простір свободи, безпеки і правосуддя»⁷, це індикатор дотримання і забезпечення прав і свобод людини, це показник досягнутого рівня гендерної рівності, а головне – ідеалів верховенства права в суспільстві.

В таких спосіб обізнаність в праві – це засвоєння людиною різнобічних правових знань з метою їх використання в усіх сферах життєдіяльності задля найбільш повної реалізації прав, свобод і законних інтересів.

Цей процес окреслений такими завданнями:

- 1) формування та розвиток правових знань особи у сфері державного управління;
- 2) виховання поваги до права як соціальної цінності та до принципів правозаконності;
- 3) вироблення потреб та навичок активного захисту своїх прав, свобод та законних інтересів у встановленому законом порядку.

Реалізація вищезазначених цілей та завдань дозволить сформулювати належний рівень обізнаності в праві.

Успішними умовами формування цього процесу слід вважати:

- створення і діяльність громадських організацій (можливо на базі великих юридичних центрів), що приймають участь у різних правових та соціальних проектах;
- проведення семінарів, що забезпечують профільне розширення і поглиблення уяви про право як особливого соціального інституту, феномен правової культури, її принципів, особливостей регулювання різних форм суспільних відносин, особливо в політичній та економічній сферах для широкого загалу.

Чому цю місію не взяти на себе юридичним коледжам, інститутам, факультетам в рамках і форматах визначених державою? Принаймні, це підвищило б їх суспільну корисність і необхідність. Як приклад, це стає вкрай необхідним при запровадженні у правову тканину нових інститутів таких, як, скажімо, безоплатна правова допомога, захист прав учасників АТО та членів їх сімей, реформи освітнього процесу, новели пенітенціарної системи тощо.

Обізнаність в праві передбачає можливість транслювати правову культуру, акумулювати правовий досвід і механізм правової діяльності, сприяти подоланню правового нігілізму, правового песимізму, вирішенню конфліктів у суспільстві. Таким чином вказана робота спрямована на розвиток самої людини, її правової свідомості і правової культури. Правознавці-вчені та представники юридичної практики наголошують, що правова обізнаність є важливим комплексним компонентом механізму правової соціалізації особи, як процесу засвоєння, сприйняття і реалізації суб'єктами правових цінностей суспільства, ідей, переживань, почуттів і емоцій людей, а також правових оцінок, норм і моделей поведінки. При цьому суспільство і сама правова практика визначають правові соціалізації. Саме обізнаність в праві здатна спрямувати цей процес в цілеспрямоване позитивне русло. Таким чином, вивчення питань правової соціалізації безпосередньо пов'язано з явищем «обізнаність в праві» в певному суспільстві, середовищі, де здійснюються (відбуваються) ці процеси.

Цікавим, мало вивченим і надзвичайно важливим з огляду на сучасні політико-правові процеси в Україні, стають питання, пов'язані з правовою активністю громадян. Не є секретом, що під час переломних процесів в право-державотворенні значно зростає соціальна взагалі, і правова активність зокрема.

Практична складова феномену «обізнаність в праві» прямо пов'язана з вивченням феномена правової активності членів громадянського суспільства під час трансформаційних демократичних зрушень. Зокрема, оцінка співвідносності правової активності та юридично значущої поведінки, вивчення ролі народної правосвідомості як джерела права, розгляд формування правового світогляду особистості наділеної соціальною свободою тощо. Все це так чи інакше має або повинно мати своїм підґрунтям належний рівень обізнаності в праві або певний рівень правової поінформованості.

Безсумнівно, що правова активність є передумовою, засадою демократичної розбудови держави. Зрозуміло, що будь-яка правова активність громадян спрямована саме на результат, на виникнення відповідних правовідносин, регулювання відповідних суспільних відносин, розробку актів правотворчості, створення необхідних структурних ланок або скасування деяких в існуючому механізмі

держави, з метою забезпечення права народу на належне урядування в умовах суспільного прогресу.

Отже однією з важливих прикмет реформування і оновлення правової системи можна вважати серед інших і процеси, що спрямовуються по удосконаленню «обізнаності в праві» кожної людини.

1. *Великий* тлумачний словник сучасної укр. мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред.: В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 804. 2. *Куньч З.Й.* Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. С. 213. 3. *Конституційне* право України // За ред. В.Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка. С. 286. 4. *Фрицький О.Ф.* Конституційне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 201. 5. *Скрипнюк О.В.* Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. Харків: Право, 2009. С. 246. 6. *Концепція* удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. С. 94. 7. *Конституційні* акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) пер. Геннадія Друзенка та Світлани Друзенко, за заг. ред. Геннадія Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. С. 35.

***Onishchenko Natalij.* Awareness with law as the doctrinal category and legal practice phenomenon**

In the article the category of "awareness with law" had been proposed; in its structure two elements are analyzed, covering the study, acquaintance with relevant legal material and "mastering" it to protect the rights, freedoms and legitimate interests of people. Also conditions related to the awareness with law implementation, in particular the quality and accessibility of legislation, information knowledge and others are investigated. A separate attention is paid to the civil society members legal activity and their awareness with law interconnectedness.

Awareness with law is a human assimilation of diverse legal knowledge to be used in all areas of life activities with the aim of the full rights, freedoms and legal interests implementation. This process is outlined with the tasks of: the formation and development of people legal knowledge of public administration; respect for law as social value and the rule of law principle; needs and skills development for the active protection of the rights, freedoms and legitimate interests in accordance with the law.

Awareness with law allows the possibility to broadcast legal culture, accumulate the legal experience and mechanism for legal activities, assist to overcome legal nihilism, legal pessimism, settlement of conflicts in society. Thus the study aimed at the development of a person, his/her legal consciousness and legal culture.

The phenomenon of "awareness with law" practical element is directly related to the study of the legal activity phenomenon of civil society members in the democratic transformation shifts. In particular, the assessment of legal activity and legally significant behavior correlation, studying the role of people's legal identity

as a source of law, formation of legal outlook of a person endowed with a social freedom consideration and so on. All these somehow has or should have as its basis a proper awareness with law or a certain acquaintance with law.

Key words: law, awareness with law, legal education, popular legal education, legal activity, legal knowledge.

УДК 340.132

А. В. СКОРОБОГАТОВ

ПРАВОПРИМЕНЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ ПРАВОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Исследована категория правоприменения, выявлено ее место в функционировании и развитии правовой реальности. На основе постклассической методологии сделан вывод, что правоприменение выступает как средство государственно-правового влияния на общественные отношения, способ осуществления взаимосвязи между различными структурными, темпоральными и пространственными компонентами правовой реальности. Правоприменение не только оказывает непосредственное влияние на конструирование нужной государству правовой реальности, но и сглаживает противоречия между юридической нормой и правовым поведением, способствуя гармонизации правовой реальности.

Ключевые слова: правоприменение, правореализация, правовая реальность, профессиональное правосознание, вторичная правовая социализация.

Скоробогатов А. В. Правозастосування в контексті правової реальності

Досліджено категорію правозастосування, виявлено її місце у функціонуванні і розвитку правової реальності. На основі посткласичної методології зроблено висновок, що правозастосування виступає як засіб державно-правового впливу на громадські стосунки, спосіб здійснення взаємозв'язку між різними структурними, темпоральними і просторовими компонентами правової реальності. Правозастосування не лише робить безпосередній вплив на конструювання потрібної державі правової реальності, але і згладжує суперечності між юридичною нормою і правовою поведінкою, сприяючи гармонізації правової реальності.

Ключові слова: правозастосування, правореалізація, правова реальність, професійна правосвідомість, вторинна правова соціалізація.

© СКОРОБОГАТОВ Андрей Васильевич – доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры теории государства и права и публично-правовых дисциплин Казанского Инновационного университета им. В.Г. Тимирязева